

การวิเคราะห์ทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยม
ในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท*

An Analysis of Empiricist Theory from the Perspective of
Theravāda Buddhist Philosophy

พระวันดี เขมจิตฺโต (เค้าดี) และจรัส ลีกา

Phra Wandee Khemajitto (Khaodee) and Jaras Leeka

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: wandee251940@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาขอบเขตและสาระสำคัญของทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยม 2) ศึกษาข้อถกเถียง กระบวนการ และเกณฑ์ตรวจสอบความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ ความแตกต่าง และข้อจำกัดของการอธิบายพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยกรอบประจักษ์นิยม เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ใช้พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสเป็นข้อมูลปฐมภูมิ ร่วมกับหนังสือบทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นข้อมูลทุติยภูมิ วิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นแหล่งที่มาของความรู้ วิธีการรู้ เกณฑ์ยืนยันความรู้ ขอบเขตของประสบการณ์ และจุดหมายของการรู้ แล้วสังเคราะห์เชิงเปรียบเทียบด้วยวิธีอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ประจักษ์นิยมในบทความนี้หมายถึงทฤษฎีญาณวิทยาที่ถือว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเป็นฐานสำคัญของความรู้ และใช้การสังเกต การวิเคราะห์ และการอุปนัยเป็นวิธีสร้างข้อสรุปที่ตรวจสอบร่วมกันได้ ความหมายนี้ต่างจากจิตนิยมและปรากฏการณ์นิยมที่อธิบายโลกโดยสัมพันธ์กับจิตหรือสิ่งที่ปรากฏแก่ผู้รับรู้ และต่างจากปฏิบัตินิยมที่พิจารณาความหมายหรือความจริงผ่านผลในทางปฏิบัติ
2. พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้จำกัดความรู้ไว้ที่ประสาทสัมผัสภายนอก แต่ครอบคลุมอายตนะหก การพิจารณาเหตุปัจจัย และประสบการณ์ภายในที่เกิดจากการฝึกสติ สมาธิ และปัญญา ความน่าเชื่อถือ

*ได้รับบทความ: 9 กุมภาพันธ์ 2569; แก้ไขบทความ: 27 กันยายน 2569; ตอรับตีพิมพ์: 30 กันยายน 2569

Received: February 9, 2026; Revised: September 27, 2026; Accepted: September 30, 2026

ของความรู้งิจำพิจารณาจากกระบวนการปฏิบัติที่ทำซ้ำได้ในแบบแผนเดียวกัน ความสอดคล้องกับเหตุปัจจัย และผลเชิงจริยธรรมที่ปรากฏต่อการลดกิเลสและความทุกข์

3. ประจักษ์นิยมตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาทมีจุดร่วมในด้านการไม่รับความเชื่อที่ขาดการตรวจสอบ แต่ต่างกันที่ขอบเขตประสบการณ์ เกณฑ์ยืนยันความรู้ และจุดหมายของการรู้ หลักฐานเชิงประจักษ์แบบตะวันตกมุ่งการตรวจสอบร่วมกันต่อปรากฏการณ์ภายนอก ขณะที่ความรู้จากการภาวนาเป็นประสบการณ์บุคคลที่ผู้อื่นไม่อาจรับรู้แทนได้โดยตรง แต่ตรวจสอบได้ในระดับกระบวนการผ่านแบบแผนการปฏิบัติและผลที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ ทั้งสองแนวคิดมีความใกล้เคียงเชิงวิธีการบางส่วน แต่ไม่ใช่ทฤษฎีเดียวกัน

คำสำคัญ: ประจักษ์นิยม; ญาณวิทยา; ประสบการณ์; พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This research aimed to (1) examine the scope and principal claims of empiricist theory; (2) investigate the sources, processes, and criteria of knowledge in Theravāda Buddhist philosophy; and (3) analyze the relationship, differences, and limitations involved in interpreting Theravāda Buddhist philosophy through an empiricist framework. This documentary study drew on the Tipiṭaka, commentaries, and post-canonical texts as primary sources, together with relevant books, articles, and research as secondary sources. The materials were analyzed in terms of sources of knowledge, ways of knowing, criteria of justification, the scope of experience, and the aims of knowledge, and were then comparatively synthesized through an inductive approach.

The findings were as follows:

1. In this article, empiricism refers to an epistemological theory that treats sensory experience as a primary basis of knowledge and employs observation, analysis, and induction to develop conclusions open to intersubjective examination. This differs from idealism and phenomenalism, which relate reality to the mind or to what appears to a perceiver, and from pragmatism, which evaluates meaning or truth through practical consequences.

2. Theravāda Buddhist philosophy does not restrict knowledge to the external senses. It includes the six sense bases, reflection on causal conditions, and inner experience cultivated through mindfulness, concentration, and wisdom. The credibility of knowledge

is assessed through a replicable discipline of practice, consistency with causal relations, and ethical consequences evident in the reduction of defilements and suffering.

3. Western empiricism and Theravāda Buddhist philosophy share a refusal to accept unexamined belief, but differ in the scope of experience, criteria of justification, and aims of knowledge. Western empirical evidence emphasizes intersubjective examination of external phenomena. Meditative knowledge is first-person experience that cannot be directly experienced by another person, yet its procedure and consequences can be examined through shared disciplines of practice. The two traditions therefore show a limited methodological affinity rather than theoretical identity.

Keywords: empiricism; epistemology; experience; Theravāda Buddhist philosophy

1. บทนำ

ประจักษ์นิยม (Empiricism) เป็นทฤษฎีญาณวิทยาสำคัญของปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ มีพัฒนาการจากแนวคิดของฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon, 1561-1626) จอห์น ล็อก (John Locke, 1632-1704) และเดวิด ฮูม (David Hume, 1711-1776) นักคิดกลุ่มนี้ให้น้ำหนักแก่ประสบการณ์และหลักฐานจากการรับรู้มากกว่าความรู้ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (innate ideas) เบคอนเน้นวิธีอุปนัยจากการสังเกต ล็อกอธิบายความรู้ผ่านการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและการสะท้อนคิด ส่วนฮูมตรวจสอบขอบเขตของข้อสรุปที่อาศัยประสบการณ์ แนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อวิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์และการประเมินข้ออ้างด้วยหลักฐาน (Hossain, 2014, pp. 55-62) งานของ Broad (2006, pp. 489-510) ยังสะท้อนบริบทการถกเถียงทางความคิดของลัทธิกับนักคิดร่วมสมัยเกี่ยวกับเหตุผล ความรับผิดชอบ และฐานของความรู้ คำว่า ประจักษ์นิยม ในบทความนี้ใช้ในความหมายของ empiricism คือแนวคิดที่ถือว่าประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเป็นฐานสำคัญของความรู้ ไม่ได้ใช้แทนแนวคิดทุกประเภทที่กล่าวถึงประสบการณ์ จิตนิยมและปรากฏการณ์นิยมให้ความสำคัญกับสถานะของจิตหรือสิ่งที่ปรากฏแก่ผู้รับรู้ ส่วนปฏิบัตินิยมพิจารณาความหมายหรือความจริงจากผลที่เกิดในการปฏิบัติ การจำแนกเช่นนี้ช่วยป้องกันการนำประสบการณ์ส่วนบุคคลทุกชนิดมารวมเป็นประจักษ์นิยม และทำให้การเปรียบเทียบกับพุทธปรัชญาเถรวาทมีขอบเขตชัดเจนขึ้น

พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับการรู้จากประสบการณ์เช่นกัน แต่กระบวนการรู้มิได้จำกัดอยู่ที่ประสาทสัมผัสภายนอก อย่างตระหนักครอบคลุมทั้งการรับรู้ทางกายและมโนทวาร การพัฒนาปัญญาเกิดจากการศึกษา การพิจารณา และการภาวนา หลักเกสบุตติสูตรหรือกาลามสูตรเสนอให้พิจารณาผลของธรรมที่รู้และประจักษ์ด้วยตนเองก่อนยอมรับ ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธหลักฐานหรือถือความรู้สัก

เฉพาะตนเป็นเกณฑ์สูงสุด (อง.ตึก. (ไทย) 20/66/255-263) ความรู้ในกรอบเถรวาทจึงสัมพันธ์กับเหตุปัจจัย การเปลี่ยนแปลงของจิต และผลต่อการลดกิเลสและความทุกข์

ประเด็นสำคัญของการเปรียบเทียบไม่ใช่การตัดสินว่าพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประจักษ์นิยมแบบตะวันตก หากอยู่ที่การพิจารณาว่าแต่ละระบบยอมรับประสบการณ์ชนิดใด ใช้วิธีใดรับรองความรู้ และมุ่งหมายให้ความรู้นั้นนำไปสู่อะไร ประสบการณ์ทางวิทยาศาสตร์ต้องเปิดให้บุคคลอื่นสังเกตหรือทดลองซ้ำได้ ส่วนประสบการณ์จากการภาวนาเป็นประสบการณ์บุคคลที่ไม่อาจถ่ายทอดให้ผู้อื่นรับรู้แทนโดยตรง กระนั้น แบบแผนการฝึก เงื่อนไข และผลต่อพฤติกรรมสามารถนำมาเปรียบเทียบและตรวจสอบในระดับหนึ่งได้ งานของลักษณะวัด ปาละรัตน์ (2535) ตั้งคำถามต่อสถานะของญาณวิทยาเถรวาทในฐานะประสบการณ์นิยม และชี้ให้เห็นว่าความรู้ทางพุทธปรัชญาครอบคลุมทั้งระดับสามัญและระดับเหนือประสาทสัมผัส

จากปัญหาดังกล่าว การวิจัยนี้กำหนดกรอบวิเคราะห์ 5 ประเด็น ได้แก่ แหล่งที่มาของความรู้ วิธีการรู้ เกณฑ์ยืนยันความรู้ ขอบเขตของประสบการณ์ และจุดหมายของการรู้ กรอบนี้ใช้แยกจุดร่วมเชิงวิธีการออกจากความแตกต่างเชิงญาณวิทยาและจริยธรรม เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประจักษ์นิยมตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาทโดยไม่ลดทอนแนวคิดหนึ่งให้เป็นอีกแนวคิดหนึ่ง

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาขอบเขตและสาระสำคัญของทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยม
2. เพื่อศึกษาบ่อเกิด กระบวนการ และเกณฑ์ตรวจสอบความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ความแตกต่าง ข้อจำกัด และขอบเขตการประยุกต์กรอบประจักษ์นิยมในการศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ข้อมูลปฐมภูมิประกอบด้วย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา และปกรณ์วิเสสที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ผัสสะ ปัญญา และการตรวจสอบความรู้ ข้อมูลทุติยภูมิประกอบด้วยหนังสือ บทความ และงานวิจัยเรื่องประจักษ์นิยมและญาณวิทยาเถรวาทที่ปรากฏในรายการอ้างอิง ผู้วิจัยดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ 1) กำหนดนิยามเชิงวิเคราะห์ของประจักษ์นิยมและจำแนกออกจากจิตนิยม ปรัชญาการณนิยม และปฏิบัตินิยม 2) วิเคราะห์เอกสารตามกรอบ 5 ด้าน ได้แก่ แหล่งความรู้ วิธีการรู้ เกณฑ์ยืนยันความรู้ ขอบเขตประสบการณ์ และจุดหมายของการรู้ 3) เปรียบเทียบข้อเหมือน ข้อต่าง และข้อจำกัดระหว่างประจักษ์นิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท และ 4) สังเคราะห์ข้อสรุปด้วยวิธีอุปนัย โดยตรวจสอบความสอดคล้องของ

ข้อสรุปกับหลักฐานจากคัมภีร์และงานศึกษาที่นำมาใช้

4. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ขอบเขตของทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยม ประจักษ์นิยมเป็นทฤษฎีญาณวิทยาที่ให้น้ำหนักแก่ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในฐานะฐานสำคัญของความรู้ ไม่ได้หมายความว่าเหตุผลไม่มีบทบาท เหตุผลทำหน้าที่จัดระบบ เปรียบเทียบ และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้รับ ประจักษ์นิยมจึงต่างจากความรู้ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (innate ideas) ซึ่งถือว่าหลักการบางอย่างมิได้เกิดจากประสบการณ์ภายหลัง และต่างจากปฏิบัตินิยมที่เน้นผลของความคิดในการแก้ปัญหาหรือการดำเนินชีวิต การอ้างถึงประสบการณ์เพียงอย่างเดียวจึงยังไม่เพียงพอที่จะจัดแนวคิดใดเป็นประจักษ์นิยม ต้องพิจารณาชนิดของประสบการณ์ วิธีตรวจสอบ และสถานะของหลักฐานร่วมด้วย ในกรอบของเบคอน ล็อก และฮูม ความรู้ต้องสัมพันธ์กับการสังเกตหรือข้อมูลที่มาจากรับประสบการณ์ และข้อสรุปต้องเปิดให้วิพากษ์หรือทบทวนได้

2. ประจักษ์นิยมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อพิจารณาตามแหล่งความรู้ เถรวาทยอมรับประสบการณ์ผ่านอายตนะหก รวมถึงการรับรู้อารมณ์ทางใจ เมื่อพิจารณาตามวิธีการรู้ ความรู้พัฒนาจากสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา จึงประกอบด้วยการรับฟังหรือศึกษา การคิดพิจารณา และการทำให้ประจักษ์จากการปฏิบัติ พระครูปลัดญาณวิทย์ ชยาภริโต (ใจลึก) (2560) อธิบายบ่อเกิดความรู้สามระดับดังกล่าว ส่วนพระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ) (2547) จำแนกปัญญาเป็นโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมิได้เป็นข้อมูลจากผัสสะเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ และการพิจารณาให้เป็นปัญญาที่สัมพันธ์กับการดับทุกข์

3. ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประจักษ์นิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้ 1) จุดร่วมเชิงวิธีการ ทั้งสองแนวคิดไม่ถือว่าความเชื่อที่รับต่อกันมาเพียงอย่างเดียวเป็นหลักประกันความจริง ประจักษ์นิยมเรียกร้องหลักฐานจากการสังเกตและประสบการณ์ พุทธปรัชญาเถรวาทให้ผู้ศึกษาไตร่ตรองและประจักษ์ผลจากการปฏิบัติ หลักเอหิภัสสโกและเกสปุตติสูตรจึงมีความใกล้เคียงกับท่าทีเชิงตรวจสอบ อย่างไรก็ตาม ความใกล้เคียงดังกล่าวเป็นเรื่องวิธีการ มิใช่หลักฐานว่าทั้งสองระบบมีทฤษฎีความรู้เหมือนกันทั้งหมด 2) ความแตกต่างด้านขอบเขตและเกณฑ์ยืนยันความรู้ ประจักษ์นิยมตะวันตกเน้นข้อมูลจากประสาทสัมผัสและหลักฐานที่บุคคลอื่นตรวจสอบร่วมกันได้ พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับทั้งประสบการณ์ภายนอกและประสบการณ์ภายในจากการภาวนา ประสบการณ์ภายในมีลักษณะอัตวิสัยในแง่ที่ไม่มีผู้ใดรับรู้แทนเจ้าของประสบการณ์ได้ แต่ไม่ใช่ข้ออ้างที่พ้นจากการตรวจสอบทั้งหมด เพราะกระบวนการฝึกสามารถถ่ายทอดและปฏิบัติตามได้ เจื้อนไขการเกิดสภาวะสามารถพิจารณาได้ และผลของการฝึกปรากฏ

ผ่านความเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความประพฤติ และการลดกิเลส การตรวจสอบจึงเป็นการตรวจสอบร่วมกันในระดับวิถีปฏิบัติและผล มิใช่การเข้าถึงประสบการณ์ภายในของผู้อื่นโดยตรง 3) ความแตกต่างด้านจุดหมาย ประจักษ์นิยมมุ่งอธิบายที่มาและความชอบธรรมของความรู้เกี่ยวกับโลก ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทผูกความรู้เข้ากับจริยธรรมและการดับทุกข์ ความรู้ที่ถูกต้องจึงมิได้วัดจากความสอดคล้องกับข้อเท็จจริงเพียงด้านเดียว แต่พิจารณาว่าความรู้นั้นช่วยให้เห็นเหตุปัจจัย ลดความยึดมั่น และพัฒนาปัญญาหรือไม่ ประจักษ์นิยมจึงไม่อาจครอบคลุมพุทธญาณวิทยาทั้งระบบ หากใช้ได้เป็นกรอบบางส่วนสำหรับวิเคราะห์บทบาทของประสบการณ์และการตรวจสอบข้ออ้าง และ 4) ขอบเขตการประยุกต์ใช้ การนำประจักษ์นิยมมาใช้ศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทควรแยก 2 ระดับ ระดับแรกคือข้ออ้างเกี่ยวกับปรากฏการณ์ภายนอก ซึ่งควรตรวจสอบด้วยหลักฐานที่สื่อสารและตรวจซ้ำได้ ระดับที่สองคือข้ออ้างเกี่ยวกับผลของการภาวนา ซึ่งต้องพิจารณาความชัดเจนของวิถีปฏิบัติ ความสม่ำเสมอของผล และผลเชิงจริยธรรมต่อผู้ปฏิบัติ การแยกระดับนี้ช่วยให้การศึกษาประสบการณ์ทางธรรมไม่กลายเป็นเพียงความรู้สึกส่วนบุคคลและไม่ถูกลดทอนให้เหลือเฉพาะข้อมูลทางประสาทสัมผัส

สรุปได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ใช่ประจักษ์นิยมตะวันตกในรูปแบบหนึ่ง แม้ทั้งสองแนวคิดให้ความสำคัญกับประสบการณ์และการตรวจสอบ แต่ต่างกันทั้งวัตถุประสงค์แห่งการรู้ วิธีรับรองความรู้ และเป้าหมายประจักษ์นิยมให้เครื่องมือสำหรับตรวจสอบข้ออ้างเกี่ยวกับโลกที่เปิดเผยต่อสาธารณะ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทเสนอแบบแผนฝึกตนเพื่อเข้าถึงความรู้ภายในและประเมินความรู้จากผลต่อการลดทุกข์ การบูรณาการที่เหมาะสมจึงเป็นการใช้หลักตรวจสอบตามขอบเขตของข้ออ้าง มิใช่การผสมสองทฤษฎีให้เป็นระบบเดียวกัน

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ทฤษฎีปรัชญาประจักษ์นิยมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ว่า คำว่า ประจักษ์นิยม ต้องใช้ในฐานะศัพท์ทางญาณวิทยาที่มีขอบเขตเฉพาะ ไม่ใช่คำรวมสำหรับความรู้ทุกชนิดที่เกิดจากประสบการณ์ สอดคล้องกับ Hossain (2014, pp. 55-62) ซึ่งอธิบายบทบาทของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสต่อการสร้างความรู้ และช่วยจำแนกประจักษ์นิยมออกจากปฏิบัตินิยมกับแนวคิดที่เน้นประสบการณ์ภายใน ผลการศึกษาของ Wang และ Feigenson (2019, pp. 66-79) พบว่าผู้คนให้ความสำคัญแก่การเรียนรู้จากประสบการณ์มากกว่าการอธิบายว่าความรู้มีมาแต่กำเนิด ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนความสำคัญของประสบการณ์ แต่ยังไม่ทำให้ประสบการณ์ทุกประเภทมีสถานะเป็นหลักฐานแบบเดียวกัน

การวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า การประจักษ์แจ้งด้วยตนเองต้องดำเนินควบคู่กับการศึกษา การคิดพิจารณา และการปฏิบัติที่มีแบบแผน จึงมิใช่การยอมรับความรู้สึกส่วนบุคคลโดยปราศจาก

เกณท์ พระครูปลัดญาณวิทย์ ขยาภิรโต (ใจลึก) (2560) เสนอว่าความรู้พัฒนาผ่านสุขุมปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา การจัดลำดับนี้ทำให้ประสบการณ์ภายในมีบริบทของการฝึกและการตรวจสอบ พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ) (2547) ญาณวิทยาเถรวาทครอบคลุมทั้งโลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา จึงกว้างกว่าความรู้จากประสาทสัมผัสและมีจุดหมายด้านการเปลี่ยนแปลงภายใน

หลักเกสปุตติสูตรมิได้สอนให้ปฏิเสธตำรา ครู หรือเหตุผลทุกชนิด แต่ให้พิจารณาธรรมที่รู้ได้ด้วยตนเองและผลที่เกิดจากการนำไปปฏิบัติ สอดคล้องกับ Choi (2019, p. 645) ซึ่งศึกษาหลักเกณฑ์ในพระสูตรดังกล่าวในฐานะกระบวนการตรวจสอบคำสอน อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบกับวิธีวิทยาวิทยาศาสตร์ต้องรักษาความแตกต่างระหว่างหลักฐานที่ผู้อื่นสังเกตร่วมกันได้กับประสบการณ์ภายในที่รับรู้ได้เฉพาะบุคคล ความน่าเชื่อถือของประสบการณ์ภาวนาจึงอยู่ที่การเปิดเผยวิธีปฏิบัติ ความสอดคล้องของเหตุปัจจัย และผลที่สังเกตได้ ไม่ใช่การอ้างว่าบุคคลอื่นสามารถประสบสภาวะเดียวกันแทนกันได้

ข้อค้นพบจึงปรับความสัมพันธ์ระหว่างสองแนวคิดจากการกล่าวว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประจักษ์นิยม ไปเป็นข้อสรุปที่จำกัดกว่า คือ พุทธปรัชญาเถรวาทมีท่าทีบางประการที่ใกล้เคียงประจักษ์นิยมในด้านการตรวจสอบและการไม่เชื่อตามกันโดยไร้การพิจารณา แต่มีโครงสร้างความรู้และจุดหมายต่างกัน สอดคล้องกับงานของลักษณะวัต ปาละรัตน์ (2535) สนับสนุนความจำเป็นที่จะต้องจำแนกระหว่างประสบการณ์ระดับสามัญกับประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส และงานของวรวิมล ศรีสุทธิ (2560, หน้า 45-78) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติในพุทธปรัชญา การประยุกต์กรอบประจักษ์นิยมจึงควรใช้เพื่อถามว่าข้ออ้างแต่ละชนิดตรวจสอบได้อย่างไร มากกว่าจะใช้ตัดสินพุทธปรัชญาทั้งระบบด้วยมาตรฐานเดียว

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 การศึกษาพุทธปรัชญาเปรียบเทียบควรกำหนดความหมายของประจักษ์นิยมและประเภทของประสบการณ์ก่อนวิเคราะห์ เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า ประจักษ์ประสบการณ์ และการปฏิบัติแทนกันโดยไม่แยกบริบท

1.2 การประเมินข้ออ้างทางพุทธปรัชญาควรจำแนกระหว่างข้ออ้างเกี่ยวกับปรากฏการณ์ภายนอกกับข้ออ้างเกี่ยวกับประสบการณ์ภายใน แล้วเลือกเกณฑ์ตรวจสอบให้เหมาะกับข้ออ้างแต่ละประเภท

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาเกณฑ์ตรวจสอบประสบการณ์ภาวนาในเชิงลึก โดยเปรียบเทียบคำอธิบายในคัมภีร์กับรายงานประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติ

2.2 ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการตรวจสอบเชิงประจักษ์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการลดทุกข์ โดยใช้ระเบียบวิธีที่สามารถแยกข้อมูลบุคคลออกจากหลักฐานที่ตรวจสอบร่วมกันได้

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

องค์ความรู้จากการวิจัยครั้งนี้ คือกรอบจำแนกความรู้ตามแหล่งที่มา วิธีการ เกณฑ์ตรวจสอบ และจุดหมาย ซึ่งทำให้เห็นว่า ประจักษ์นิยมตะวันตกกับพุทธปรัชญาเถรวาทมีจุดร่วมด้านการไม่ยอมรับความเชื่อที่ขาดการตรวจสอบ แต่ไม่อาจใช้แทนกันได้ ประจักษ์นิยมเน้นประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และหลักฐานที่ผู้อื่นตรวจสอบร่วมกันได้ พุทธปรัชญาเถรวาทครอบคลุมอายตนะหก การคิดพิจารณา และการภาวนา โดยตรวจสอบทั้งกระบวนการปฏิบัติ ความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย และผลต่อการลดกิเลสและความทุกข์ กรอบนี้เสนอให้พิจารณาข้ออ้างภายนอกด้วยหลักฐานสาธารณะ และพิจารณาประสบการณ์ภายในผ่านวิธีปฏิบัติที่ถ่ายทอดได้กับผลที่ปรากฏ โดยไม่อ้างว่าผู้อื่นสามารถรับรู้ประสบการณ์ภายในของบุคคลหนึ่งได้โดยตรง ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ลักษณ์วัต ปาละรัตน์. (2535). *ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่*. (ดุชนิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระครูปลัดญาณวิทย์ ขยายกรโต (ใจเล็ก). (2560). *ศึกษาวิเคราะห์บ่อเกิดแห่งความรู้ในพระพุทธศาสนา*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ). (2547). *การศึกษาวเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรวิทย์ ศรีสุทธิ. (2560). *พุทธปรัชญา: ทฤษฎีและการปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Broad, J. (2006). A woman's influence? John Locke and Damaris Masham on moral accountability. *Journal of the History of Ideas*, 67(3), 489-510.
- Choi, J. J. (2019). The Buddha's empirically testable "Ten Criteria" for assessing teachings. *Religions*, 10(12), 645.
- Hossain, F. M. A. (2014). A critical analysis of empiricism. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19(9), 55-62.
- Wang, J. W., & Feigenson, L. (2019). Is empiricism innate? Preference for nurture over nature in people's beliefs about the origins of human knowledge. *Open Mind: Discoveries in Cognitive Science*, 3, 66-79.

